

ja a szöveg értelmezéséhez szükséges lehetséges világ: „A szépirodalmi alkotások a lehető legteljesebb mértékben kihasználják a szöveg korábban vázolt lehetőségeit, annak érdekében, hogy a szöveg értelmezéséhez szükséges lehetséges világot a szöveg által hozhassák létre” (70). Pragmatikai tényezőként azt emeli ki, hogy „az olvasó a Kosztolányi-szöveget először a világról és a szövegekről való ismeretei körében helyezi el: szépirodalomról van szó, versről, líráról, valamint a vers szerzőjéről, Kosztolányiról” (70). Majd azzal folytatja, hogy „e ponton a befogadótól függő enciklopédikus ismeretek aktivizálódnak a szövegértelmezésben” (70). És figyelemmel van a vers szemantikai szerkezetére (többek között a vers szövegében megfigyelhető tematikai ugrásra, ami a szerző szerint a vers esztétikumának lényege), továbbá a vers szintaktikai szövegkapcsoló rendszerére (pl. az előre- és hátrautalásokra, az időszerkezetre). Ennél rövidebben elemzi Márai Sándor *Napló 1943–44* című művének egy részletét is. Végül a két alkotás között intertextuális kapcsolatokat mutat ki.

A szerző kis terjedelmű könyvében sok kérdést tárgyal. Éppen ezért nem marasztalhatjuk el, hogy a sok idetartozó lehetőség közül mit nem tárgyalt. Amit e tekintetben mégis szóvá lehet tenni, az csak az arányokra vonatkozik. Arra gondolok, hogy a szövegalkotás mellett, ahhoz viszonyítva a szövegbefogadás tárgy- és kérdésköre mintha a megérdemeltnél kisebb mértékben lenne jelen.

Tolcsvai Nagy Gábor könyvét a maga kettős arculatában, elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban értékelhetjük. Mindkettőben jót adott. Külön nagy érdeme a már fentebb említett (a másoknál, másutt elhanyagolt) gyakorlati szemponthoz való igazodás. És még valamit stílusáról is. Kellemes, sőt olykor szuggesztív hatású az a könnyedség, ahogyan az egyik kérdésről egy másikra tér át.

Szabó Zoltán

Tóth Szergej—Vass László: Pápuáktól a Pioneerig
Nyelvészeti Füzetek 3. Generalia, Szeged, 1994. 184 p.

A Tóth Szergej és Vass László által létrehozott *Nyelvészeti Füzetek* című periodika (Generalia, Szeged) „azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa egyrészt a lehető legtágabb értelemben vett nyelvészeti kutatásokat mind a magyar, mind az idegen nyelvek körében, másrészt a különböző nyelvészeti diszciplínák és határtudományaik felsőfokú oktatását intézményesített rendszerük keretében a hallgatók bármely rétegének. Ennek érdekében lehetőséget kíván adni (a) generális nyelvészeti kérdéseket, paradigmákat tárgyaló tanulmányok monográfiák közlésére éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus rész-kérdések elemzésével foglalkozók megjelentetésére, (b) korszerű nyelvészeti kutatási/oktatási tervek informatív ismertetésére és az oktatást segítő szakkönyvek, jegyzetek, segédanyagok, szöveg- és feladatgyűjtemények stb. kiadására, végül (c) hallgatók kiemelkedő munkáinak (diákköri stb. dolgozatainak) bemutatására.”

A sorozatban eddig négy kötet látott napvilágot. Az elsőnek, Zánthó Róbert *Generalia* című művének (1994.) a gerincét a nyelvtudomány, szélesebben vizsgálva a nyelvről való tudományos gondolkodás története képezi, s ebből ágazva szét, az erede-

tektől a legújabb problémáig egész sor izgalmas elméleti és gyakorlati kérdést vet föl. A második, Gál Béla és Zalka Zsolt *A nagycsoportszöveg — a mikrokozmosz egy megértési modellje* című munkája (1994.) egy, a nyolcvanas években Szigetváron megvalósított pszichoterápiás rendszer videora rögzített és írásosan dokumentált nagycsoportszövegeit (melyeknek egyedi nyelvezetük van) elemzi a szociolingvisztika szempontjai szerint. A negyedik, Vass László és Boldizsár Klára hallgató *Vallásos szövegek szemiotikai textológiai megközelítése* című könyve (1995.) József Attila Bukj föl az árból című költeményének és a Zakeus című újszövetségi parabolának az elemzését nyújtja a szemiotikai textológia Petőfi S. János által kidolgozott modelljében.

A jelen ismertetés témáját képező harmadik kötetnek, Tóth Szergej és Vass László *Pápuáktól a Pioneerig* című könyvének a célja a kommunikáció, a nyelvészet különböző területeinek széles körűen, adott esetben egy studium generále (vö. Petőfi S. János: A szemiotikai textológia mint egy *studium generale* egyik lehetséges eleme, in. Vass László (szerk.). *Magister Emeritus 1993*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1994. 85—116) keretében is hasznosítható összefoglalása. A könyv szinte minden olyan területet felölel, amellyel a nyelv így vagy úgy, direkt vagy indirekt módon érintkezik.

A kötettel, olvashatjuk az *Előszóban*, „elsősorban a nem magyar szakos hallgatók nyelv(észet)i ismereteit kívánjuk elmélyíteni az intézményesített stúdiumok (*Beszédművelés, Nyelvművelés* stb.) keretében, de természetesen a magyar szakos tanárjelöltek munkájának elősegítésére is gondoltunk, sőt a különféle továbbképző tanfolyamokon résztvevők kommunikációs képességének fejlesztésére is (...) Olyan ismereteket közvetítünk tehát, amelyeket mindenkinek célszerű vagy inkább szükséges tudnia” (5).

A kötet anyagának feldolgozását megkönnyíti érthető, élvezetes stílusa és funkcionális tipográfiai strukturáltsága (törzsszöveg, keretek, ábrák stb.). Fejezeteit gyakran érdekességek, kuriózumok teszik olvasmányosabbá.

A könyv nyolc fejezetéből három foglalkozik (részben vagy egészében) történeti tematikával: a *Nyelvek keletkezése, nyelvrokonság, Az emberiség emlékezete: a rováspálcától a betűig*, valamint a *Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások* című. A többi fejezet vagy a kommunikációról és a nyelvről szóló elméleti leírás: *A kommunikáció alapvető funkciói és tényezői*, illetőleg *Nyelvi síkok, grammatikai kategóriák*, vagy pedig elméleti keretbe ágyazott gyakorlati jellegű ismereteket közöl: *Stílus, stílusrétegek és -árnyalatok, stíluselemek*, továbbá *Társas érintkezés: megszólítás, társalgási alapelvek, szituációk, diszkurzusok*. Az utolsó fejezet kitekintés, a nyelv, a kommunikáció és az interpretáció kutatásának jövőjével foglalkozik.

A *kommunikáció alapvető funkciói és tényezői* című (első) fejezet (7—23) az állati 'kommunikáció' főbb sajátosságainak ismertetésével indít. Ábrákkal illusztrálja a méhek, valamint Sara, a híres csimpánz 'kommunikációját'. Az állati és az emberi kommunikáció jellemzőit táblázatos formában hasonlítja össze (C. F. Hockett nyomán). Üzeneteket 'közvetít' a pápuák dobnyelvén. A humán kommunikáció alapvető funkcióit és tényezőit, azok szociokulturális megközelítését külön alfejezetek tárgyalják. Az ezekkel kapcsolatos tudnivalókat a kommunikációelmélet és az információelmélet, valamint a társalgáselemzés és a szöveganalízis tárgyának, céljának egybevetése mélyíti el egy-egy keretben. A szerzők vállalják a könyvről könyvre 'vándorló' kommunikációs modellek terminus technicusainak felfrissítését, a kor követelményeihez való igazítás kockázatos feladatát. Ami a kommunikáció mediális matériáit illeti, a szerzők számolnak a „videotechnika vagy a napjainkban egyre nagyobb jelentőségű és hatókörű számítógépes

rendszerek, hálózatok” (18) produktumaival is. A gesztus szerepére több ábrával is felhívják az olvasó figyelmét.

A *Nyelvek keletkezése, nyelvrokonság* című (második) fejezet (25—39) a nyelvek eredetére és rokonságára vonatkozó elképzelések, elméletek széles körképét nyújtja, azzal a megjegyzéssel, hogy „Az ókortól kezdve egyre-másra születtek és születnek az újabb elgondolások, ám a nagy kérdés végső megválaszolására még várni kell” (26). E téma egyik kardinális kérdése a „biológiai programmal” analógnak tekinthető „nyelvi program” problematikája. A nyelvetkezés és -rokonság aspektusait ábrák, diagramok szemléltetik, köztük az izolált környezetben nevelkedett gyerekek beszédképességi szintjének paramétereivel.

Az emberiség emlékezete: a rováspálcától a betűig című (harmadik) fejezet (41—57) hasonló körülményekkel, még több ábrával és sok kuriózum bemutatásával (Kínai találos kérdés [lásd itt a kommentált ábrát] stb.) tekinti át az írás kialakulását, fejlődését, történetét.

A könyvben a 38. ábrán 18 régi és újabb kínai szójel látható fele-fele arányban összekeverve. Az olvasónak először szétválogatnia kell őket, majd kiválasztania a párokhoz a jelentést a következők közül: *nap, szem, hal, fénys, liget, ember, pihenés, székér, dörgés*. Bármelyik lehetséges megoldási stratégia szerint történik is a megoldás, alapelvnek kell lennie annak, hogy a régebbi jelek valósághoz való hasonlósága nagyobb.

A *Nyelvi síkok, grammatikai kategóriák* című (negyedik) fejezet (59—72) részben elméleti jellegű, de csak annyira az, amennyire a nyelvek sokféleségének bemutatásához szükség van. Hogy hány nyelvet beszélnek Földünkön, „nem könnyű megmondani” (59). E kérdést illetően meglehetősen nagy a tarkaság a szakirodalomban: egyesek háromezret, mások tízezret emlegetnek stb. Az eltérések jórészt abban lelik magyarázatukat, hogy a szakemberek mely ’nyelveket’ és milyen kritériumok alapján tekintenek egy nyelvnek. Ezt a problematikát egy táblázattal világítják meg a szerzők.

A különböző nyelveket anyanyelvként és hivatalos nyelvként használók száma nem mindig esik egybe. A kínait például egymilliárd ember beszéli hivatalos és anyanyelvként, ezzel szemben például az angol 350 millió ember anyanyelve, s körülbelül 1,4 milliárd ember hivatalos nyelve.

A nyelvi sikokat illetően is többféle felfogás létezik a szakirodalomban. A szerzők szerint a „nyelvi sikok szerepét a nyelvi rendszerben több dimenzió mentén célszerű megközelíteni” (62). Ezt a megközelítésmódot támasztja alá a nyelvi síkok (ábrán bemutatott) „úrállomás-modell”-je.

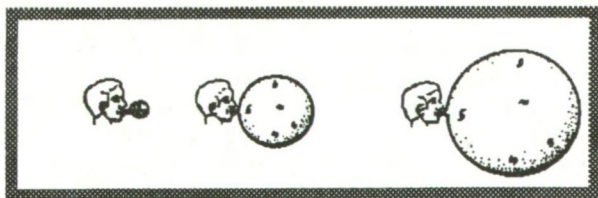
Ezt a fejezetet is különleges adalékok teszik vonzóvá: egyes nyelvekben a magánhangzók és a mássalhangzók arányára vonatkozó adatok, a cseroki indiánok ’mos’ jelentésű igéi stb.

A *Stílus, stílusrétegek és -árnyalatok, stíluselemek* című (ötödik) fejezet (73—105) igazi gyakorlati jellegű tanulmány. Vagy ahogyan a fejezet végén olvasható: „Reméljük (...), hogy közvetve vagy közvetlenül e vázlatos összefoglaló is hozzájárulhat a tanulók kifejezőképességének fejlesztéséhez, egyéniségük kibontakoztatásához, személyiségük kialakításához” (104). Tegyük hozzá: a felnőttekééhez is. Továbbá jól illeszthető a középiskolai anyaghoz. (Csak zárójeliesen jegyzi meg a recenzens, hogy az 1994/95-ös tanévben már ki is próbálta: a harmadik osztályos tanulók élvezik, alkalmasint jobban megértik, mint a forgalomban lévő tankönyvek szövegét.)

A fejezetben az alapfogalmak (stilisztika, stíluselem, stíluskritika stb.) explikációját a stílus alakulását befolyásoló tényezők számbavétele, majd a stílusrétegek jellemzése követi, külön rendszerezve az írott, illetve a beszélt nyelvi stílusokat. A meghatározásokat példák (részletek, itt-ott teljes szövegek) teszik színessé, élővé. A stílusrétegeken belül különböző műfajok is helyet kapnak. A tudományos stílus tárgyalásakor például a recenzio, a szakdolgozat, a publicisztikai stílus keretében a tárcsa és az interjú, a levélstílus jellemzése során a kérvény, az önéletrajz, az értesítés stb. Alkalmanként tanácsokat is kap az olvasó egy-egy írásmű megszerkesztésére vonatkozóan.

A szépirodalmi stílussal részletesebben a *Stíluselemek, stilisztikai formák* című alfejezet foglalkozik. Megismerkedhet az olvasó az alakzatokkal (halmozás, ellentét stb.) és a szóképekkel, a metonímia és a metafora különböző fajtáival, ide értve a nem művészi jellegűeket is. Ami az utóbbiakat illeti, ezek „kétfélék lehetnek, és pedig *pedagógiai* metaforák, amelyeket szemléltetésül használunk az oktatásban egy-egy jelenség bemutatása céljából, és *kreatív* metaforák, melyeket adott, feltételezett, más módon nehezen vagy csak körülményesen meghatározható jelenségek megnevezésére használunk.

Pedagógiai metafora például a következő: a világegyetem tágulása olyan, mint egy felfúvódó léggömb felülete. A galaxisok mind távolodnak egymástól.

A kreatív metaforák adott esetben igen produktívak lehetnek. Szokás például azt mondani, hogy: *A komputer úgy működik, mint az emberi agy*. De hogy valójában hogy is működik az emberi agy, erre a kérdésre választ jószerével csak a komputerektől kapunk. A kreatív metaforákat egész egyszerűen nem lehet kiküszöbölni a tudományos kutatásból, s nem is »zavaróbbak«, mint a köznyelv *le vagyok törve, fel vagyok dobva, lefegyvereztél, visszaverem az érveid* stb. típusú metaforái.” (104).

Különösen hasznos része a kötetnek a *Társas érintkezés: megszólítás, társalgási alapelvek, szituációk, diszkurzusok* című (hatodik) fejezet (107—130), mely akár gyakorlati útmutatóul is szolgálhat. Mindennapi tapasztalat, hogy adott esetben nemcsak a fiatalok, hanem még a viszonylag művelt felnőttek sem tudják, hogy például hogyan illenék köszönniük, egymást megszólítaniuk stb. Anyanyelvoktatásunk, egy-két kísérleti jellegű programtól eltekintve, még mindig elég egysíkúan elméleti jellegű, más szóval kevés figyelmet fordít a praktikus nyelvhasználatra. Gyakoroltatására pedig végképp „nem jut idő”.

E fejezetben inkább elméleti és inkább gyakorlati részeket egyaránt találunk. (*A megszólításról* című alfejezet például inkább gyakorlati, a *Társalgási alapelvek* például inkább elméleti jellegű.) Ezek, ha nem is kifogástalan szabályossággal, felváltva követik egymást, ezzel is ébren tartva az olvasó figyelmét.

Részletesen elemzik a szerzők a társas érintkezés létrejöttét, lefolyását, szerkezetét, kontextusát stb., s ezzel egyidejűleg gyakorlati tanácsokat is adnak. Figyelemreméltó elméleti leírást nyújtanak olyan fogalmakról, mint például a „forduló”, mely a társalgás egyik fontos szerkezeti egységeként „a beszélők egy megszólalása (...), ami lehet egy szó, egy mondat, de akár hosszabb ideig tartó fejtegetés is” (114), vagy mint a „szomszédsági pár”, mely a társalgás másik fontos szerkezeti egységeként „két szorosan egymáshoz kötődő, egymást feltételező, párba rendeződött megszólalásból áll” (115), vagy mint a „preferenciáirányulási elv”, melynek lényege, hogy lehetőleg ne okozzunk kellemetlenséget a partnernak.

Különböző társadalmak megszólítási szabályait kommentált diagramok szemléltetik, keretek emelik ki az olyan fontos fogalmakat, mint a beszédaktus-elmélet, lokúció, illokúció, perlokúció stb. Részletesen szemléltetik az argumentáció elemzésének szempontjait. Érdekességekkel itt is találkozunk az olvasó, napjaink közéletéből például „Egy kiakasztó megszólítás” történetével, a *Моя фамилия* Ivanow című keretben az idegen nevek írása és ejtése különbségeiből származó bonyodalmakkal, a „hanglenyomatok”-kal, melyek bírósági bizonyítékként is felhasználhatók stb.

E fejezetben nem „csevegés”-ről van szó „társalgás” címen — ahogyan azt a hétköznapi életben szinonimaként használni szokták —, hanem társalgásról a tudományos szintjén. Szó esik többek között a bírósági beszédekről, a társalgási alapelvek egyre gyakrabban tapasztalható tisztelettel megszegéséről, a hazugságról, a csalásról. Az utóbbiak felismerésének vagy fel nem ismerésének jelentősége akár az oktatásban, akár az üzleti vagy politikai életben, akár a diplomáciai munkában aligha igényel különösebb kommentárt. S ha erre vonatkozóan pontos „diagnózis” az esetek többségében nem adható is, kellő ismeretekkel legalább megszűrhetjük a félrevezető mesterkedéseket.

A *Nyelv és társadalom. Társadalmi és nyelvi változások* című (hetedik) fejezet (131—160) sok hasznos és érdekes információt tartalmaz a nyelv, a politika és a társadalom kapcsolatáról, egymásra hatásáról. Betekintést nyerhetünk a hatalomgyakorlók „bevált” nyelvi hazugságainak metodológiájába, mind ami a totalitárius rendszereket,

mind ami a demokráciákat illeti. Olvashatunk a közvetítő nyelvekről (pidgin), a gyarmatosítás nyelvi örökségéről (kreol), továbbá a társadalmi helyzet nyelvi tükröződését igazoló, szociolingvisztikai relevanciájú modellekről stb.

Az embereket, a nyelvvel egyáltalán nem foglalkozókat is, időtlen idők óta izgatja a nevek világa, a névadás. A tanulmány rámutat arra, hogy a névadás nem egyszerűen csak a divat, hanem a társadalmi-politikai folyamatok, változások függvénye is.

A rövidítés nem századunk találmánya, de eltűzött használata mindenképpen korunk jellemzője. „Előfordulásának gyakorisága különösen akkor nő meg — olvashatjuk —, amikor a politika, a hatalom megkísérli megszerezni a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzést, illetve ott nő meg, ahol egy társadalmi berendezkedést egy töle alapjaiban különböző váltja fel” (155). A fejezet ezzel kapcsolatban egyrészt történeti áttekintést nyújt, másrészt jó néhány példát is hoz, különösen a totalitárius társadalmak abbreviatúrái köréből.

A nyelv, a kommunikáció és az interpretáció kutatásának jövőjéről. Kitekintés című (nyolcadik) rövid fejezet (161—166) idézet jellegű részleteket közöl egyrészt a humán kommunikáció kutatásának jövőjéről Petőfi S. János ismertetése alapján, másrészt egy Noam Chomskyval készült interjúból. Ami a humán kommunikáció kutatásának jövőjét illeti, a hangsúly napjainkban egyre inkább az oktatás, a különféle kommunikációs médiumok, az egyes intézmények, valamint a számítógépes és a kritikai alkalmazások területére helyeződik; ami pedig a Chomskyval készült interjút illeti, a hangsúly olyan részletekre kerül, amelyek a szerzők szerint „tovább mélyíthetik és árnyalhatják a nyelvről, a beszédéről és a gondolkodásról, az emberi természetéről való gondolkodásunkat” (163). Itt található az „Üzenet az űrbe” című ábra, azoknak az arannyal galvanizált alumíniumplaketteknek a képe, amelyeket a Pioneer űrszondák vittek magukkal a világűrbe. Így jut el a könyv a pápuák dobnyelvétől a Gutenberg-galaxis határáig, más szóval a nyelv kutatásának jövőjéig, esetleg a jövő nyelvének kutatásáig.

Befejezésül a következőket kívánom megjegyezni. A könyv önmagában természetesen nem elegendő a nyelv és a kommunikáció szerteágazó témakörében alaposabban elmélyülni szándékozók számára. A téma teljesebb megismeréséhez azonban kellő alapot nyújtanak egyfelől utalásai, másfelől bibliográfiai információi. *A Nyelvészeti Füzetek* 3. köteteként megjelent *Pápuáktól a Pioneerig* című munka ilyenformán széles körben használható segédeszköz, melynek anyagát valóban minden embernek illik vagy illenék tudnia és alkalmaznia.

D. Takács Rózsa

**Duchesne, Alain—Thierry Leugay: *Petite fabrique de Littérature*
Paris, Editions Magnard, 1984. 319 p.**

A *Petite fabrique de Littérature* című kötetben a nyelv alkalmazása kutatásának két megszállottja hívja az olvasót egy, az irodalmi formák világába vivő utazásra. Ennek az elsősorban tanulók és tanárok számára készült — de mindenki számára nyitva álló — könyvnek az a célja, hogy felfedeztesse az írás és olvasás sajátos ízét a nyelven és a